

SUBJEKTET FOR DET UBEVIDSTE – I LACANS PSYKOANALYSE

Laurits Lauritsen

Betegnelsen »subjekt«, »subjekt for det ubevidste«, er gennemgående i Lacans psykoanalyse, men har flere forskellige analytiske lag, som kan påvises (især Freuds jeg-spaltning), og flere, også filosofiske (Descartes, Hegel), der kan identificeres. Udgangspunktet er det freudske ubevidste, men forstået som et system, dvs. med en indre særpræget sammenhæng. Denne er hos Lacan kendetegnet ved en indre »spaltning«, en mangel eller en ufuldstændighed i dets egenfunktion. Subjektet fremtræder i den analytiske bevægelse, hvor selve det diskursive forløb, fra et oprindeligt materiale (S1) over til et andet materiale (S2), der udtrykker en »viden« om dette, repræsenterer subjektet. »En signifiant repræsenterer et subjekt for en anden signifiant« (Lacan).

Indledning: subjekt som videnskabelig genstand i psykoanalysen

Betegnelsen subjekt i Lacans psykoanalyse dækker over en konstant i hans undersøgelser op gennem 1950'erne og frem til ophøret af hans virke i 1980. Betragtet ud fra en videnskabelig interesse udsiger betegnelsen subjekt netop den *formale genstand*, som psykoanalysen forstået som disciplin undersøger og afdækker. Men subjektet markerer også *den centrale instans i det ubevidste* – altså nu forstået dynamisk og økonomisk, dvs. forstået som det ubevidstes økonomisk-dynamiske særpræg. Dette særpræg er ganske vist logisk-semantisk meget »dybt«, måske ubegrænset dybt, men det er ikke derfor en singularitet, der unddrager sig videnskabelig rationalitet. Med disse flerfoldige kilder som udgangspunkt bliver der derfor ofte tale om en sammensat betegnelse, såsom »subjektet for det ubevidste«. I mere formaliserede sammenhænge skrives dette ofte som et »overstreget S«, et \$.

Laurits Lauritsen er oprindeligt uddannet som filosof og har varetaget forskning og undervisning i Danmark og i udlandet. Har gennemført psykoanalytisk uddannelse i Paris, indenfor Lacans Ecole Freudienne de Paris. Arbejder som psykoanalytiker..

Klassiske, filosofiske forudsætninger: logisk subjekt for et udsagn

Der er klassiske filosofiske forudsætninger for denne subjekttenkning hos Lacan, selv om det også er væsentligt straks at understrege, at Lacan ændrer hele begrebsdannelsen. Allerede i Aristoteles' logiske skrifter fremtræder begrebet om subjektet (*hypokeimenon* på græsk, oversat til *subiectum* på latin) som en særlig størrelse: »det, om hvilket noget udsiges, og som ikke udsiges om noget andet«. Det har senere været kaldt »det logiske subjekt«, nemlig det sidste logiske grundlag ('under-lag' ville oversætte det græske *hypokeimenon*) for en hævde eller et udsagn.

Dette begreb dukker stærkt frem i den senere vestlige filosofi og grundlægger selve den videnskabelige tænkning hos Descartes, nemlig i hans dualisme mellem en objekt-verden og en subjekt-virkelighed – en adskillelse, der er forudsætning for videnstilgang til objektverdenen. Senere, i den kritiske filosofi hos Kant og i den moderne fænomenologiske filosofi hos Husserl, bliver subjektet centrum for overvejelserne. Viden, bevidsthed, villen og samvittighed samles i antagelsen om et subjekt, der er bevidst og selvbevidst.

Dette er det filosofiske baggrundstæppe, og med det som kontrast op-runder Lacan nu scenen for et subjekt, der ikke er identisk med sin bevidsthed, men om hvilket der stadig gælder det diskursive og logiske særpræg, som Aristoteles gjorde opmærksom på: subjektet er også i Lacans psykoanalyse det, om hvilket andre overvejelser om det ubevidste udsiges, men som ikke selv udsiges om noget andet. Hos Aristoteles bliver dette 'under-lag' også til en substans, det dybeste værenslag, men på dette punkt lægger Lacan omhyggeligt afstand. Det er der flere grunde til, som ikke i denne sammenhæng behøver at udredes. Problemet er, at vi ender i en ren »sjælelære«, hvilket psykoanalysen jo ellers forsøger at bryde med. Subjektet kan forstås som en 'væsentlighed', men som netop ikke kan blive til »væsen«. For bedre at forstå dette sidste skal vi omvejen over Descartes' erkendelsesprojekt.

Forudsætninger i de humane videnskaber: subjekt som centrum for handling

Når Lacan kan vælge at betragte det ubevidste som et subjekt, selv om det lige så vel kan anskues som et slags objekt, hænger det sammen med, at betegnelsen subjekt i psykoanalysen netop er knyttet til den antagelse, der opretholdes i de humane videnskaber, nemlig at de forskellige fænomener og akter må ses som værende »båret af« eller »understøttet ved«, en størrelse, der kaldes et subjekt. Man kan således f.eks. i litteraturteorien tale om, at der findes et såkaldt »romantisk subjekt« eller et »moderne subjekt«. Subjektet i denne forstand er dermed noget, der »gemmer sig bag« og er »bæ-

rer af« bestemte udtryksformer, som vi undersøger og prøver at finde forklaringer på. Brugen af betegnelsen subjekt peger her på den antagelse, at forskellige åbenlyse fænomener refererer tilbage til en »skjult«, »dækket«, »ikke umiddelbart tilgængelig« psykisk virkelighed (selv om denne antagelse: noget immanent, der fremtræder i noget manifest, i sig selv også skaber vanskeligheder). Denne virkelighed er af sammensat art, dvs. med en vis indre sammenhæng af strukturel eller systematisk art, som de forskellige fænomener henviser til og selv er udtryk for.

I denne udfoldelse af begrebet kan betegnelsen subjekt udmærket sættes parallelt med tilsvarende filosofiske bestræbelser, man finder i den tyske idealisme i 1800-tallet, særligt hos Hegel, hvis filosofi – som netop handler om »det absolutte subjekt«, der udfolder sig i historien, i samfundet og i den menneskelige bevidsthed – den unge Lacan intenst har studeret ved det filosofiske fakultet i Paris i slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne parallelt med sine medicinske og psykiatriske studier, særligt som deltager i Alexandre Kojèves berømte forelæsninger over Hegels *Phänomenologie des Geistes*. Betydningen af subjekt i denne tradition handler således meget mere om en slags objektiv størrelse, der ganske vist har en psykisk eller »åndelig« status, men som ikke blot fremtræder som individuel. Den senere udvikling i Lacans psykoanalyse, nemlig udarbejdelsen af det træk i det ubevidste, som han benævner »den store Anden«, A, har også meget med dette filosofiske spor at gøre.

Det freudske forlæg: ubv-systemet og jegspaltningen

Men inspirationen til Lacans subjekttenkning kommer først og fremmest fra Freuds psykoanalyse, hvor Freud mange steder, især i de tidlige skrifter, benævner det ubevidste som »Systemet ubv«. Det psykiske apparat i Freuds analytiske tænkning frem til 1920 har således flere forskellige del-systemer, der benævnes systemet bv (bevidsthed), systemet fbv (det førbevidste), systemet ubv (det ubevidste). Dette ubv kan forstås som et system i egen ret, altså som en strukturel størrelse, der opretholder sig selv identisk gennem mange forskellige transformationer. Det er således, matematisk betragtet, en *invariant* og kan dermed bruges til at kendetegne noget. Og når den sene Freud mener at kunne ane, at netop denne størrelse »råder for« de forskellige symptomer, vi ser fremtræde, samler den analytiske tænkning sig mere og mere om at henvise til dette særtræk ved det ubevidste forstået som et system. Den sene Freud understreger også mere og mere, at selv om psykoanalysen har taget udgangspunkt i en lære om jeget og jefunktionerne, der derfra måtte undersøge det ubevidste, så aner vi træk ved dette ubevidste, det-træk, som radikalt ikke kan tænkes som noget, der er tilgængeligt for en bevidsthed, altså for en jefunktion. Det ubevidste er i selve sin natur »jefremmed«.

Freuds første topik (bevidst, førbevidst, ubevidst) kan forstås ud fra teorien om fortrængningen, og dermed ud fra en teori om jeget og forsvarsmekanismerne. I den anden topik (det, jeg, overjeg) er denne enkle mulighed tabt. Lacan spiller associativt på de sproglige muligheder, der ligger i denne »anden topik«: den er topikken for »det andet«, eller endog for »den Anden«, som det psykiske system slet ikke kan vide af. Det ubevidste i denne anden topik bliver derved flerfoldigt og utilgængeligt for enhver jegbevidsthed. Derfor er det kendetegnet ved *spaltning* – i forhold til et hvilket som helst forsøg på at placere det som centrum. Hvis vi ser det som et sted for en viden, må vi samtidig sige, at det er en viden, der er kendetegnet ved non-refleksivitet. Subjektet set i dette lys »ved« således ikke »sig selv«, men »er« sin egen viden.

Følgende Freuds påpegning af, at erfaringen om det ubevidste i psykoanalysen er et slag i ansigtet på de centrale filosofiske tanker om et subjekt, der er vidende og bevidst om sig selv, sit indhold og sin viden, ændrer Lacan hele begrebsdannelsen fra det filosofiske forlæg, men bevarer betegnelsen subjekt (fransk *le sujet*). I en lang årrække (1950-1965) udarbejder han omhyggeligt det psykoanalytiske begreb om subjektet, som han kalder »subjektet for det ubevidste« eller »det ubevidstes subjekt« (*le sujet de l'inconscient*). Denne betegnelse peger på et strukturelt træk ved det ubevidste, således forstået at dette ikke blot rummer fortrængt materiale i spredt orden eller fejl i udviklingens faser, men indgår i en bestemt dannelse, subjektet, med et bestemt særpræg, der kan opdages og undersøges, selv om det ikke har enhedskarakter eller jejlignende struktur.

Det er faktisk en vanskelighed i læsningen af Lacan, som han også selv omtaler, at det er problematisk at undgå at tænke subjektet som centrum, som enhed og som jejlignende. Lacan bevarer ordet subjekt, netop fordi den vestlige kulturs filosofiske videns- og videnskabsforehavende har været og er knyttet til netop dette ord. Dermed placerer han det psykoanalytiske begreb om subjektet centralt i den vestlige erkendelsesteoretiske diskussion og giver dermed det ubevidste en status som afgørende væsentligt i redegørelsen for viden og videnskab – og netop ikke som en blot marginal eller patologisk del af vor videnssammenhæng. Dette har man – også kritisk – kaldt »Lacans videnskabelige præntention«, hvorved han forsøger at gengive psykoanalysen en central plads i videnskabens verden.

Subjektet i retstænkningen: betingelse for sammenhæng i realiteten

Men selv om det strukturelle særpræg ved subjektet hos Lacan må sammenlignes med de systemiske træk i Freuds betegnelse »Systemet ubv«, drejer Lacan subjektet i en radikal retning, der også er antydnet hos Freud, men ikke kommer klart frem hos ham. Subjektet er ikke bare »grund« for noget andet, men det, at det ubevidste er »grund«, er selv

undergivet noget andet. Denne pointe bæres på ny af betegnelsen subjekt, der nemlig hos Lacan også indgår i en sammenhæng hentet fra retsfilosofien, den juridiske tænkning og retshistorien, særligt fra den feudale periode. Her ville man tale om, at et menneske er subjekt, nemlig subjektivt undergivet nogle realiteter, som ikke dannes af, men tydeliggøres i den retslige tænkning. Den juridiske tænkning er således som disciplin karakteriseret ved, at den forsøger at afdække de betingelser (retslige såvel som reale), som ethvert menneske må betragtes som »subjekt« for. Love, international ret og menneskerettigheder er således størrelser, som enhver må opdage sig som »subjekt« for. Ud fra dette forlæg kan man bedre forstå, at det analytiske projekt, afdækningen af en sandhed, som mennesket ikke mere kan benægte, forvrænge eller fortrænge, kan formuleres på denne måde: et subjekt, som ved sig »undergivet« noget, som det faktisk kan sige (i en vis udstrækning).

Indsigt er rationel indsigt i forudsætningerne for subjektets position

Mennesket er i denne tankegang undergivet nogle radikale betingelser, som det ikke selv er »herre over« (sagt med brug af den feudale diskurs), men som det opdager ved at undersøge sin subjekt-position. Denne kan kun undersøges ved de sproglige akter, den medfører – altså i en »fri tale«, der afsøger og markerer feltet for den. Subjektet er i denne tænkning ikke selv en radikal forudsætningsløs størrelse, fra hvilken noget andet får sin form. »Subjektet for det ubevidste« er selv undergivet betingelser og betingelser af en art, som det ikke kan frigøre sig fra, undtagen måske i det desperate forsøg i den psykotiske hallucination. I Lacans psykoanalyse er undersøgelsens genstand, subjektet, subjektet for det ubevidste, således selv undergivet betingelser, som gælder for det ubevidstes dannelser. Subjektet kan godt betragtes som noget, som *er* et radikalt særpræg, men visse indre træk i dette særpræg er underlagt formale og logiske regler og kan således rationelt forstås i netop den udstrækning, hvor det er underlagt disse regler. Det analytiske arbejde er simpelthen opdagelsen og fremlæggelsen af dette forhold. Disse betingelser er såvel af real som af logisk art (og såvel udsagnslogiske som modallogiske), som man også i høj grad ser det udformet i Freuds skrifter, fx »Drifter og driftsskæbner« (Freud 1915). Men hermed er erkendelsespræntionen i subjekt-tænkningen endnu ikke udfoldet.

Forudsætninger i den cartesianske vending: skepticisme og vished

Hvor Freuds projekt i høj grad kan karakteriseres ved den »kopernikanske vending«, der tvinger mennesket bort fra at se sig selv som centrum for begivenhederne (opgøret med den konstitutionelle narcissisme), så kan man

tilsvarende kendetegne Lacans projekt ved en »cartesiansk vending« (opgøret med skepticismen), der medfører et særpræget opgør med modernitetens dualisme og et ubetinget valg af rationalitet af videnskabelig type, der kan undersøges, fremlægges og videregives.

Hvis vi leder forud for Freud for at finde oprindelsen til Lacans subjektbetegnelse, opdager vi mange steder henvisninger til Descartes' filosofiske projekt i 1600-tallet. Det gælder både positivt og negativt; positivt i henseende til det analytiske erkendelsesprojekts subjektive karakter af ubetvivlelighed (indubitabilitet) – og negativt med hensyn til afstandtagen fra den cartesianske solipsisme, mentalisme eller psykologisme og tab af kropslighed som »betaling« for sand erkendelse. Det er netop hos Descartes, at man kan studere fremkomsten af modernitetens indbyggede fortvivlelse, som fremtræder i den dualistiske tænkning, der opdeler verden og den videnskabelige virkelighed i to adskilte vidensområder: den ydre fysiske verden modstillet den indre, bevidsthedsmæssige og psykiske. Hos Descartes udarbejdes netop denne dualisme, der resulterer i to adskilte »riger«, nemlig *Res Extensa*, de i den fysiske verden udstrakte genstande, på den ene side (det naturvidenskabelige område) og *Res Cogitans*, »den tænkende størrelse«, på den anden (mulig, senere genstand for de humanistiske videnskaber). Denne opdeling er senere blevet formuleret som en dualistisk opsplitning mellem »objekt« og »subjekt«, mellem de ydre objekters verden, vi kan beskrive, forudse og beregne, og de subjektive tilstande og sammenhænge, vi kan forstå, ane og fortolke.

Hvis vi placerer forståelsen af subjektet for det ubevidste set på baggrund af det cartesianske projekt (»cogito, ergo sum«), fremkommer flere tunge konsekvenser. Det cartesianske subjekt opnår vished via en systematisk brug af tvivlens mulighed. Men det meget lidt omfattende ubetvivlelige, der deraf fremkommer, er hele tiden hos Descartes afhængigt af, at der opretholdes et »cogito«: et aktuelt, faktisk, nu tænkende jeg. Cogitoet kommer til at rumme få, sande tanker – og en bunke sandheds-uafgørbare fornemmelser. Det cartesianske cogito ender i en splittelse: sand viden (ganske lille område) og tvivlsomme fornemmelser (kæmpeområde). Rationaliteten fortrænger det irrationelle, affektive, stemningsmæssige. Dette er den uhyggelige konsekvens af indførelsen af det særlige videnskabelige paradigme i Descartes' tænkning.

Det analytiske subjekt kan placeres parallelt med det videnskabelige i Descartes' version; også det analytiske subjekt svinger mellem to poler, som Lacan benævner, nemlig »viden« (*savoir*, tvivlens område) og »sandhed« (*vérité*, indre vished). Begge poler har klassiske kliniske implementeringer: tvivlens område tilhører hele det neurotiske felt, og den indre visheds ekstreme udgave finder vi i visse af psykoserne. Det cartesianske vidensprojekt har således kostet os subjektets enhed. Dette er modernitetens skæbnefortælling, og det psykoanalytiske erkendelsesprojekt må nødvendigvis tage udgangspunkt i dette.

Den cartesianske vending udtrykker et tab – men også en mulighed

Det har ofte været fremhævet, særligt kraftigt og logisk sammenhængende i arbejder af den danske psykologiske forsker Nini Prætorius, at hvis vi tager udgangspunkt i denne dualistiske verdensantagelse, har vi både *vundet noget* (en vis type afgrænset fysisk videnskabelighed) – *men tabt alt andet*: vi har vundet de fysiske videnskaber, men netop som »adskilte« fra os, som »fremmede«, og vi har tillige tabt den indre sammenhæng i vor verden (diskursen for ydre genstande og for indre tilstande), der således havner i en logisk gråzone, hvor alskens fejltænkning flourerer, og hvor vi især ikke kan tænke et sammenhængende fundament for en psykologisk videnskabelighed.

Men hvis vi et øjeblik ser bort fra de negative konsekvenser af den cartesianske vending, har Lacan den overraskende antagelse, at denne vending skaber plads for den psykoanalytiske erkendelsesbestræbelse. Lacan hævder, at psykoanalysens genstand, subjektet for det ubevidste, fremkommer parallelt med fremkomsten af »subjektet for den moderne videnskab« (Descartes og videre frem), og at psykoanalysens subjekt netop har den erkendelsespræntention at være ligeværdigt med »subjektet for den moderne videnskabelighed«.

Man kan ikke formulere denne pointe uden også at gøre opmærksom på, at dette er temmelig overraskende, fordi den almindelige idéhistoriske fremstilling normalt ikke ville turde gå længere tilbage end til romantikerne i begyndelsen af 1800-tallet, med et par forsigtige yderligere hints til Rousseau i 1700-tallet, for at indkredse det sted i erkendelsesbevægelsen, hvor psykoanalysen bliver mulig. I Lacans læsning må Freuds opdagelser (1880'erne og frem) ses som forløbende parallelt med, at de fysiske videnskaber gennemløber en modning og kulmination (termodynamikken, Planck, Maxwell og Lorenz-transformationerne), samtidig med at de formale videnskaber, dvs. aritmetik, logik og matematik (med Boole, Frege, Cantor og Gödel), forsøges placeret centralt i hele det videnskabelige projekt. Det er tolkningen af de formale videnskabers status i erkendelsesarbejdet, der bliver et muligt overgangsled til at overskride den gamle videnskabeligheds eksklusion af *Res Cogitans* fra videnskabeligheden. Men de formale videnskaber kommer også i sig selv meget tættere på det område, som Freud taler om, når han bruger sådanne betegnelser som *forestilling* og *repræsentation*. En parallel-læsning mellem Freud og Frege viser dette. Det videnskabelige projekt afdækker en *ratio*, en »fornuft«, men Freuds projekt forsøger på en tilsvarende måde at afdække en »fornuft«, selv om denne virker på en særlig måde.

Denne sammenlignende opstilling har også for Lacan at forstå »indre« konsekvenser i analysen. Hvor de formale videnskaber afdækker indre »paradokser«, dvs. grænser for rationaliteten i denne *ratio* – særligt hos Gödel i beviset for de to aksiomer: ufuldstændighed og uafgørbarhed, i for-

male systemer – bliver subjektet, »det overstregede subjekt«, \$, hos Lacan netop forstået som en sådan størrelse af subjekt-art, der er »hullet« eller »manglende«, altså ramt af en indre ufuldstændighed – i udøvelsen af selve den funktion, som det bruges til at forklare, nemlig det psykiske apparats delsystems relative permanens, stabilitet og struktursærpræg. Den indre sammenhæng – som faktisk er der (beviset er muligheden for at lave sig et funktionelt symptom, der varer en vis tid) – er således i sin egenart mangelfuld eller ufuldstændig. Det kan aldrig lykkes at lave fuldstændig sammenhæng, og den analytiske indsigt handler således om, at subjektets logiske »første operation«, identifikationen med noget andet, netop er den størrelse, der forhindrer det psykiske apparat i at have fuldstændig konsistens og kohærens; men hvis netop dette var muligt, så ville konsekvensen også være, at psykiske tilstande ville fremtræde som lukkede, total-psykotiske størrelser uden mulighed for virkelighedsafprøvning (realitetstestning). Vi ville dermed være havnet i en Leibniz'sk monadelære; det analytiske korrektiv til dette er at sige, at ganske vist findes der monader, men de har »vinduer« (citater Leibniz), og i disse vinduer er glasset øjensynligt baldret (Lacans ironiske hypotese). Hyggen er forstyrret; ind blæser vilde vinde!

I en første sammenfatning kan vi sige, at det analytiske subjekt dermed, i Lacans tænkning, er en størrelse som den fremherskende rationelle videnskabelighed (også inklusive den analytiske videnskabelighed):

- (1) – *ikke* har magt over (magt forstået ud fra aksiomet om årsager og virkninger); det bevarer altså en irreduktibel »frihed«, »uberegnelighed«, »tilfældighed« – det kan på en måde ikke »opdrages«;
- (2) – *ikke* kan bringe på plads i en fuldstændig forklaring (det er således underlagt Gödels ufuldstændighed, men uden at bryde med rationel videnskabelighed), og afslutningen på analysen er heller ikke en sådan fuldstændig forklaring; og
- (3) – *ikke* kan give en specifik eksistensform (hvad der giver et problem i forhold til *Res Extensa* – og til cartesiansk videnskabelighed).

Af dette sidste særpræg fremkommer der mange mærkelige formuleringer hos Lacan, som hverken vil give subjektet en eksistensform som objekt blandt andre i universet af *Res Extensa*, men heller ikke på den anden side mentalistisk vil placere det som »indre erfaring«, oplevelse, psykisk tilstand; de deraf følgende underlige udtryk – at subjektet er sat uden for sin egen eksistens, at det »eks-isterer«, og at det »in-sisterer« (dvs.: gentager sig selv), mere end det placerer sig et bestemt sted (sis; situs) – må antages at have som hensigt at forsøge at undgå den dualistiske sump, hvori enhver rationalitet ynkeligt drukner.

Lacans egen udarbejdelse af subjektet for det ubevidste

Vi vil her følge enkelte træk i udarbejdelsen af begrebet om »subjektet for det ubevidste« i Lacans publicerede arbejder, især dem, der samles i *Écrits* (Lacan 1966). Udgangspunktet er talens funktion og sprogets felt i det ubevidste. I talens akt fremkommer der en reduktion af subjektet, der udtrykker sig i umuligheden af at blive et »helt« subjekt. Følgende Freuds påpegnings af, at erfaringen om det ubevidste i psykoanalysen er et slag i ansigtet på de centrale filosofiske tanker om et subjekt, der er vidende og bevidst om sig selv, sit indhold og sin viden, ændrer Lacan hele begrebsdannelsen, men bevarer betegnelsen subjekt.

Subjektet hos Lacan er ikke et selv, der samler det hele i et centrum, men et *sted*, *hvorfra der tales* (*handles, elskes, begæres, vides*), som det netop er erfaringen i den analytiske behandling. I udøvelsen af talens akt i behandlingen – i opfyldelsen af reglen om de frie indfald – fremtræder subjektet selv væsentligt ændret, nemlig *spaltet* (*clivage du sujet*; subjektets spaltning).

Subjektet hos Lacan bærer også på en egentlig vidensdimension af videnskabelig art (*le sujet de la science*; videns-subjektet i videnskaben), der opstiller den analytiske behandling som ikke blot et terapeutisk forehavende, men som en undersøgelse, der resulterer i en egentlig *viden*; tillige er subjektet tæt knyttet til en redegørelse for begæret (*le sujet du désir*, subjektet for det ubevidste begær). Til sidst er subjektet også snævert knyttet til den analytiske tænkning over de centrale sproglige dannelser, der udgør knuder eller baninger i det ubevidste, nemlig *signifianterne*; det sker hos Lacan gennem en overraskende, ombyttet repræsentationsformulering: »en signifiant repræsenterer et subjekt for en anden signifiant« (Lacan 1960, s. 819).

Lacan vender tilbage til Aristoteles' mere logiske begreb om subjektet, der ikke er et selvbevidst felt, men »det, om hvilket noget siges«. Det ubevidste forstået som subjekt er det, om hvilket noget siges – i talen i den analytiske behandling. Han vender også tilbage til det oprindelige betydningsindhold: erfaringen om det ubevidste i den analytiske behandling er netop en erfaring om at være »under-kastet« noget, vi ikke kender, altså *sub-jectum*, dvs. underkastet de forudsætninger, der foreligger i det ubevidste.

Subjektet er i taleakten ramt af sin egen spaltning

Dette træk ved subjektet er nok det kraftigst understregede i Lacans udarbejdelse; der vendes konstant tilbage til denne spaltning (»la division«, »la refente«, »le clivage«, »le fading du sujet«). Spaltningen kommer ikke udenfra, men er selve virkningen af subjektets egenfunktion. »Subjektet indfø-

rer splittelsen« (Lacan 1953, s. 292), som det hedder programmatisk i den kendte »Rom-tale«. Den sproglige hævde »slår tilbage« på subjektet for det ubevidste – rammer det med en *spaltung*, som indfinder sig i selve opvindelsesøjeblikket for talens akt.

Der drejer sig ikke her om, at subjektet bare bliver dummere og dummere – altså mere og mere er på afstand af, hvad det selv siger – men om den sproglige egenfunktions særlige effekt på selve det subjekt, der understøtter talen. Derfor kan Lacan også hævde, at der kan være en »sidste« – eller i logisk forstand »første« – Spaltung »ved hvilken subjektet forholder sig til LOGOS«, som det hedder som afsluttende passus i en større artikel om »ledelsen af behandlingen« (Lacan 1958, s. 642).

Lacan forsøger meget omhyggeligt at indføre en skelnen mellem to logiske momenter i talen. Første moment: talens umiddelbare hævde, hvor vi kan prøve at afdække »subjektet for udsagnet« (*le sujet de l'énoncé*), nemlig det, jeg egentligt vil sige. Men dette moment udfylder ikke hele talens symbolske virkelighed. Tilbage står det mere Storm P-agtige spørgsmål: hvad siger det om mig, at jeg står her og siger det, jeg siger? Her anskues talen fra en endnu mere omfattende position, hvor det subjekt, der taler, indgår som indirekte »afsløret« gennem netop det, det forsøger at sige. Herved fremkommer det andet logiske moment, der hos Lacan benævnes som »subjektet for udsigelsen« (*le sujet de l'énonciation*). Det analytiske arbejde består i høj grad i at afdække netop dette sidste moment eller subjekt, der skjules af tydeligheden i det første moment.

Subjektet er det sted, hvor sandheden om det ubevidste træder frem ...

I talen om subjektet ligger der hos Lacan også den antagelse, at sandheden om mennesket først kommer frem, når subjektet dukker frem. Derfor vil man ofte se, at subjektet betegnes som det »sande subjekt«. Det »sande subjekt« bringes her i sammenhæng med henvendelsen og overføringen i analysen. Lacan når således frem til at sige, at:

Det sande subjekt, dvs. det ubevidste subjekt, vandrer ikke på anden måde videre i sine symptomers sproglighed – som ikke dechifrerer af analytikeren, uden for så vidt som dette sprog henvender sig til ham på en mere og mere sammenhængende måde. (Lacan 1956, s. 372).

Sammenhængen i overføringen er altså betingelsen for, at subjektet kan træde frem. Dette stiller analysen på en særlig plads, der ikke kan erstattes af noget andet.

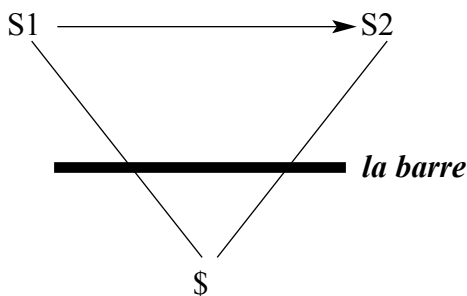
... men det træder kun frem som grebet ind i signifiantkæden

Der er hverken magi eller intuition i spørgsmålet om subjektets fremtræden: det er selve talens skandering af signifiantmæssige elementer, som er det sted, hvor subjektet skal træde frem i undersøgelsen. Subjektet indgår i en »betydningskæde« (*chaîne signifiante*), men ikke på en sådan måde, at de enkelte led separat kan tolkes.

For os [analytikere] skal subjektet træde frem fra signifianternes faktuelle plan – de signifianter, som dækker over det, i en Anden, som er deres transcendentale sted [transcendental = radikal mulighedsbetingelse]. (Lacan 1961, s. 655-56).

Bevægelsen fra én signifiant til en anden

Den her fremlagte figur finder man intetsteds hos Lacan – men den er implicit medgivet i mange sammenhænge. Den forsøger at være enkel, så den faktisk er mulig at forstå og tolke. Den rummer en mulighed for at forstå signifianterne i relation til subjektet, \$\$. Den har to niveauer: et over den kraftige streg og et under. Lacan kalder hyppigt en sådan streg for »la barre«, barrieren, adskillelsen – nemlig mellem det, der er »over«, signifianternes plan, og det, der er »under«, nemlig signifiéén eller det radikalt ubevidste.

Figur for signifiant og subjekt

Der er to slags bevægelser: en »forståelig« (sproglig, der kan følges) over stregen, nemlig i en bevægelse mellem to instanser af signifiantkæden, S1 og S2. Disse to størrelser har hos Lacan mange betegnelser, men hvor den første, S1, er den arkaiske, oprindelige signifiant, der har foreligget for subjektet, mens den anden, S2, er et sted for en viden, der, nachträglich for-

stået, må være en viden om det, der »skete« i S1. Men der er også en anden bevægelse – én, der i figuren er angivet med en streg, der starter fra S1, gennembyrder »la barre«, og over \$ går tilbage over strengen til S2. Den kommer tæt på, hvad Freud mener med »forestillingsrepræsentant«. Det er netop repræsentationen, som Lacan benytter sig af i hans sammenkædende forklaring af, hvad en signifiant og et subjekt er:

»En signifiant, der er det, som repræsenterer subjektet for en anden signifiant« (Lacan 1960, s. 819), en sætning, som man finder i mange forskellige udgaver i Lacans tekster.

Figuren kan dermed også læses på den måde, at udarbejdelsen af signifianter i kæden af signifianter tillader at indkredse spørgsmålet om subjektet. Det analytiske arbejde er i signifikantkæden, og spørgsmålet om subjektets fremkomst er egentligt blot en følge af dette. Men det dynamiske element ligger i, at subjektet ikke placeres som værende det skjulte, radikalt ubevidste indhold i én bestemt signifiant, men tværtimod i en bevægelse, der går fra én signifiant til en anden, en ganske anden; som det hedder: »... for en anden signifiant«. Bevægelsen kan ikke slutte der, fra S1 til \$; for er den først nået derhen, må den gå videre fra det punkt – og frem til noget andet. Dette andet fremtræder endog som »hensynsled«: »... for en anden signifiant«. Det vil kort sige, at den sproglige bevægelse *transiterer over subjektet i en bevægelse, der går videre end til at fylde subjektet med substantiel realitet*. Den psykiske bevægelse »forlader« hele tiden subjektet, efter først at have »spundet det ind« i en akt af repræsentation, der strukturelt nødvendigvis må gå videre. Subjektets spaltning kan også forstås ud fra denne figur: subjektets spaltning er ikke en metafysisk størrelse, men selve denne »dobbelt halvhed«, eller to forskellige ufuldstændigheder, der sender subjektet videre fra en signifiant til den næste.

Et sådant subjekt for det ubevidste har jeg visse steder valgt at kalde for »det erratiske subjekt«, fordi det ikke kan vide, hvor det kommer hen, men hele tiden slæber videre på sin forhistorie, ved hvilken det må forholde sig til sin oprindelse. Der er noget »første«, S1, som det oprindeligt aldrig lykkes at fastholde subjektet på; og der er noget »andet«, S2, som er ankomststedet for den bevægelse, hvori subjektet repræsenteres. I denne bevægelse befinder subjektet for det ubevidste sig – spaltet i sin egenfunktion.

BIBLIOGRAFI

- FREUD, S. (1915): Drifter og driftsskæbner. IN: *Metapsykologi 1* (s. 117-42). København: Hans Reitzels forlag, 1983.
- LACAN, J. (1953): Fonction et champs de la parole et du langage en psychanalyse. IN: *Écrits* (s. 237-322). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1956): Introduction et Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la 'Verneinung' de Freud. IN: *Écrits* (s. 369-99). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1958): La direction de la cure et les principes de son pouvoir. IN: *Écrits* (s. 585-643). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1959): D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose. IN: *Écrits* (s. 531-83). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1960): Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien. IN: *Écrits* (s. 793-827). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1961): Remarque sur le rapport de Daniel Lagache: 'Psychanalyse et structure de la personnalité'. IN: *Écrits* (s. 647-95). Paris: Seuil, 1966.
- LACAN, J. (1966): *Écrits*. Paris: Seuil, 1966.